

Karakterisering och kulturhistorisk värdering

Älmhults kyrka

Älmhults socken i Älmhults kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Samuel Palmblad

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo genomfört en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Älmhults kyrka. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Älmhults kyrka

Kortfattad historik

Älmhult har Kronobergs enda kyrka som är uppförd enligt 1920-talets klassicistiska stilideal. Allt sedan Älmhult fick köpingsrättigheter år 1900 har behovet av en kyrka gjort sig gällande, vid denna tid ingick orten i Stenbrohults socken. Omfattande insamlingar hölls och 1929 kunde byggnationerna inledas efter ritningar av arkitekten Knut Nordenskiöld. Först 1933 blev orten egen församling och 1941 bildades ett eget pastorat. En stor skara människor samlades vid invigningen 1930 då biskop Edgar Reuterskiöld utförde ceremonin, efter lång väntan hade man erhållit sin egna kyrka. Byggnaden ger ett kraftfullt intryck med massiva murverk där det treskeppiga långhuset har tydliga anspelningar på senmedeltida kyrkoarkitektur.

Funktionalistiska stilprinciper som florerade i Sverige vid kyrkans tillblivelse 1930 hann inte sätta sin prägel på arkitektens intensioner utan traditionella värden och genuina materialval karakteriserar utformningen.

Kyrkan anlades inte direkt i centrumkärnan, troligtvis på grund av platsbrist, men efter IKEA:s uppbyggnad i dess närhet så inlemmas kyrkan numera i den direkta samhällsbilden.

I Smålandsposten från den 23 november 1930 kan följande läsas: *Kyrkans arkitekt har varit medlem av K. Byggnadsstyrelsen, Knut Nordenskiöld, som med ett aldrig svikande personligt intresse, som förut nämnts, vakat över varje detalj i det sköna templet, vilket utan överdrift kan räknas till en av vårt lands vackraste kyrkor.*

Exteriör

Exteriören utstrålar kraft och monumentalitet. Planen följer en traditionell uppbyggnad med långhus, kor och torn samt en sidoplacerad sakristia, den öst-västliga riktningen förbisågs dock och koret lades istället i söder. Tornet ger ett högst kompakt intryck genom sitt slutna, breda och låga murverk. Det kopparklädda krönet med sin höga spira och förgyllda dekorationer ger samtidigt en tydlig vertikal verkan, tornutformningen är högst ovanlig bland stiftets landsortskyrkor. Tornur förekommer i samtliga väderstreck och tornspetsen pryds av en smidd tupp. De stora kyrkklockorna är gjutna av M. & O. Olssons klockgjuteri i Ystad. Taket är utformat som ett säteritak med en täckning av enkupigt tegel med två mindre takfönster på vardera sidan. Kortaket ligger inte i liv med långhusets takfall utan är lägre.

Murarna är uppbyggda av tegel som därefter putsats. Grunden består av oregelbundet placerade naturstensblock med stora ventilationsgluggar. Fasaden är avfärgad med en mjuk, gul kulör där fönsternischerna är vita, fönstrens trädetaljer kontrasterar behagligt med sin olivgröna färgsättning.

Entrépartiet med sina kraftiga rusticerande sidopartier vilandes på fint huggen sten, dubbelpört klädd med koppar samt ett kort utskjutande takutsprång, understryker karaktären av tyngd. Porten pryds av ett tympanonfält av vit Ignaberg-kalksten, här sitter en figurgrupp bestående av två änglar hållandes en lagerkrans med krona. På en bård står texten *Gud allena äran* och i kransen har bokstäverna *IHS* huggits in. En halvrund trappa med tre steg och smidesräcken leder upp till porten. På ömse sidor sitter ett mindre fönster som tillsammans

med ett på tornet mittplacerat runt fönster skapar en symmetri. Årtalet 1929 har märkts ut under takfoten.

Till vänster om porten, på långsidans nordöstra hörn, ligger kyrkans grundsten med ett flertal inristade kors samt bokstäverna *INRI*. Öst- och västfasaden domineras av de höga, blyspröjsade fönstren med vardera tio bågar, fönsterblecken är av koppar. Ett mindre vapenhus med starkt rusticerad fasad samt kopparklätt tak med spira är uppförd på långhusets östsida, till denna är en kalkstensbelagd handikappramp ansluten. Rampens konstruktion är väl utförd och smälter in i miljön. På östsidan finns även nedgången till herrarnas toalett vars port samtidigt utgör enda förbindelse till den stora källaren som sträcker sig utmed hela kyrkans längd.

Sakristian vid korets sydvästra hörn ligger sedan 1970-talets renovering nästan i liv med korets gavel. Utrymmet upptar två våningar med ingångar på syd- respektive nordsidan. Västgaveln har en kopparklädd port som leder till en damtoalett och uppe på dess röste har tre kors huggits in i putsen. Snarlika inhuggningar har även utförts på korets gavelspets. I en segmentsformad fördjupning på korgaveln har dörren till elcentralen placerats.

Exteriöra förändringar

Tidigt klagade församlingen på tornets koppartäckning som ansågs dåligt utförd vilket föranledde läckage. Ett klagobrev författas 1945 som sänds till Kungliga byggnadsstyrelsen där problemen konkretiseras. Koppararbetet undersöktes och underkändes varvid en ny koppartäckning lades av Malte Johansson från Älmhult under 1945/46. Samtidigt utfördes trälagningsarbeten då rötskador uppstått p.g.a. läckaget.

Den mest omfattande renovering som hittills utförts i kyrkans historia genomfördes under 1979, åtgärderna berörde främst interiören men även exteriöra arbeten av större dignitet realiserades. De två mest genomgripande förändringarna som inverkad på den exteriöra karaktären utgjordes av sakristians förlängning söderut samt tillkomsten av en handikappramp. För rampen göts ett fundament som belades med kalkstenplattor. Förlängningen av sakristian innebar att väggen flyttades närmre två meter söderut. Taklutningen förblev densamma och utformningen av det södra fasadavsnittet bibehölls. För att uppnå symmetri på sakristians västgavel höggs även två nya kors in i putsen, tidigare fanns enbart ett. Bägge dessa åtgärder inlemdes på ett naturligt sätt och bör ses goda exempel på varsamhet vid ombyggnationer.

I samband med beskrivna renovering beslutades även att lägga om taket och ersätta befintligt tegel. Åtgärden utfördes men orsakade vissa problem då en annan tegeldimension valdes. Följande citat hämtat från byggmötesprotokoll 10 (790816) belyser detta faktum: *Meddelas, att omläggning av tegeltaket också medför ganska omfattande kopparplåtsarbeten, eftersom gamla och nya pannors mått ej är desamma.* Takets nuvarande utseende är därmed inte helt autentiskt.

Större underhålls- och renoveringsarbeten har utförts som dock inte inneburit nämnvärda exteriöra förändringar. Mindre putslagningar och avfärgning samt målning av fönstren utfördes 1967 och en större fönster- och fasadöversyn skedde 1995/96 då bl.a. blyspröjsen stadgades.

Interiör

Kyrkorummet består av ett av sju valv övertäckt mittskepp med smala tunnvalva sidoskepp. Färgsättningen består främst av gråa, gröna och grönblåa nyanser med kalkvita putsytor. Den monumentala interiören med sina vackra valvslagningar och kraftiga pelare ansluter till medeltida stilideal. Detta intryck förstärks av korets altarpuppsats, en triptyk, de målade fönstren och ena sidoskeppets väggmålning av S:t Göran och draken. Denna speciella utformning är högst ovanlig, vilket kräver stor varsamhet vid framtida restaureringar för att undvika genomgripande förvanskningar.

Det norra vapenhuset, huvudentrén, domineras av ett utrymme med klädställ. Via två svängda trappuppgångar nås läktaren. Golven är täckta med slipade stenplattor och i taket har bjälklaget lämnats synligt. Direkt innanför dubbelporten sitter en kopplädd dörr på ömse sidor om ingången, dessa leder endast till mindre förrådsrum. Västra delen av vapenhuset upptas av ett samtalsrum med tillhörande förråd. På sydväggen hänger två snarlika ornamenterade stentavlor med text där ena redovisar byggår medan den andra välkomnar besökaren med ett hälsningsord.

Ett mindre vapenhus i öster fungerar som handikappingång, i dess utrymme finns även ett stolsförråd bakom en skjutvägg. Taket är uppbyggt av ett kryssvalv.

Det treskeppiga långhuset innehåller två bänkkvarter samt lösa stolar utmed sidoskeppens väggar. Bänkarna är inte ursprungliga men gavlarna utformades snarlikt originalen vars geometriska mönster även anammats på vissa av kyrkans dörrspeglar. Armaturen utgörs av fem ljuskronor i mittgången samt tolv lampetter på väggarna tillverkade av A.-B. Malmö armaturfabrik. Golvet består av slipade stenplattor som även täcker pelarnas bas. Vid långhusets sydöstra hörn finns ett mindre målat fönster där motsvarande plats på sydvästra sidan upptas av en väggmålning föreställandes S:t Göran och draken. Båda uppvisar tydliga medeltida drag. Utrymmet under läktaren är inbyggt och innehåller toalett och förråd. De fyra kolonnerna som bär läktaren (de har i realiteten ingen bärande funktion) har dock lämnats synliga.

Den kraftfulla predikstolen med sin stora baldakin som kröns av den segrande Kristus är placerad på mittskeppets västra sida medan kororgeln står utmed den östra sidan. I triumfbågens mitt hänger ett större krucifix som markerar korets början. Koret domineras helt av altaret med sin vackra triptyk som flankeras av två golvplacerade piedestaler med kandelabrar. Ovanför altaret sitter ett runt, målat fönster. Ljus kommer även in från ett högt östfönster. Altarrundeln har gröna balusterdockor, ett brunt knäfall samt ett rött armstöd. På korets västvägg sitter dörren till sakristian.

Sakristian upptar två våningar med kontor och ett altare av trä infällt i väggen på övervåningen samt stora garderober för textilförvaring i undervåningen. Utrymmena präglas helt av 1979 års renovering.

Den rymliga läktaren med sina stora ljusinläpp domineras av det tudelade orgelverket. Inga fasta bänkar förekommer utan dessa är ersatta med lösa stolar. Mellan de båda orgelhusen som i sin stil efterliknar predikstolens utformning sitter ett stort runt fönster. Via det östliga orgelhuset, väl dolt, finns trappan upp i tornet. Tornrummet är helt tomt förutom mekaniken till klockorna.

I långhusets nordvästra hörn uppsattes 1979 en stentavla med de präster som tjänstgjort i församlingen (series pastorum). Intill står en monter innehållande en KARL XII bibel som troligtvis uppsattes 1984

Interiöra förändringar

Den utan jämförelse största interiöra renoveringen utfördes 1979-80 då vissa radikala ingrepp utfördes. Församlingen hade framfört önskemål om att byta ut kyrkbänkarna och omdisponera sittplatserna, bänkarna ansågs obekväma och små. Vid renoveringen ersattes sidoskeppens fasta väggbänkar med stolar där en profilerad panel i furu uppsattes på väggen. Även läktaren förlorade sina bänkar medan mittskeppets bänkkvarter erhöll helt nya bänkar där gavelpartierna utformades efter originalet. Antalet sittplatser i kyrkan minskades ungefär med 1/3 del. I bänkkvarteren lades ett nytt trägolv och på läktaren höjdes golvet.

Sakristians utbyggnad innebar att det nedre planet, det tidigare bårhuset, omgestaltades där skåp avsedda för mässhakar, antependier etc. tillkom. Prästens arbetsrum moderniserades och en trappa mellan detta rum och det undre planet skapades.

Två nya rum tillkom under läktaren med tillhörande dörrar samt en dubbelpart mellan vapenhus och långhus. Som vindfång uppsattes glasdörrar vid huvudentrén samt vid nedre ingången till sakristian, dylika glasdörrar uppsattes även vid de båda läktaringångarna där fallskyddet även kompletterades med glasade skivor. Vapenhuset försågs med moderna klädställ.

Altarrundeln erhöll nya balusterdockor som dock utfördes efter originalutseendet. Konserveringsarbeten genomfördes på en rad inventarier, läktarbröstningen fick närmast helt målas om p.g.a. kraftig flagning. Omfattande målningsarbeten på främst bänkar och dörrar utfördes där en mindre anpassning av kulören skedde, främst grågröna nyanser nyttjades. Bänkgavlarna fick även blåa toner mellan de marmorerade geometriska fälten. Även de putsade ytorna kalkströks där den närmast vita färgen bibehölls. Kyrkans elsystem moderniserades vilket innebar byte av lednings- och trådmaterial. Även värmesystemen ersattes.

Kyrkorummets interiöra renovering under 1979 var omfattande men den för kyrkan så speciella karaktären har i huvudsak dock bibehållits

År 2001 ansökte församlingen om att bygga ett mottagnings- och anhörigrum i vapenhuset samt tillföra en skjutvägg i det östra vapenhuset vilket avsåg skapa ett mindre förrådsutrymme. Tillstånd gavs och en vägg med tillhörande dörr tillkom i vapenhusets västra del. I det mindre östra vapenhuset byggdes mot den södra väggen en träram där skjutdörrar passades in. Denna åtgärd är ytterst reversibel.

Viktigare inventarier

Triumfkrucifix, altarskåp och dopfunt är arbeten av konstnären Carl Fagerberg. Altarskåpet är uppbyggd av en figurgrupp föreställandes Kristus med de fyra evangelierna där skåpsdörrarna bär reliefer föreställandes Kristus i Getsemane och på väg mot Golgata.

Dopfunten som står i långhusets sydöstra hörn är ett fantastiskt träarbete med barocka drag där locket är utformat efter en modell av själva kyrktornet, på dess spira sitter en duva.

Predikstolen vilar på ett kvaderimiterat fundament där överdelen domineras av tre målningar föreställandes Martin Luther, Olaus Petri och Ansgar. Baldakinen ger ett mäktigt intryck med sitt omfång och sin höga spira som kröns av en figur visandes den segrande Kristus ståendes på ett klot. Förgyllda bårder och detaljer förstärker det monumentala intrycket.

De två målade fönstren vid koret är utarbetade av Yngve Lundström och förställer dels tillfället då Johannes döper Jesus och dels Det himmelska Jerusalem.

Det första orgelverket byggdes av A. Mårtenssons Orgelfabrik i Lund. De två orgelhusen står på sina ursprungliga platser och ritades av kyrkan arkitekt Knut Nordenskjöld. Han ritade med största sannolikhet även predikstolen då orgelhus och predikstol följer ett snarlikt stilutförande. Nuvarande orgelverk byggdes efter det kontrakt som skrevs 1973 med Fredriksborgs Orgelbyggeri, Troels Krohn. År 2003 anhöll församlingen om ett förhandsbesked rörande byte av befintligt orgelverk, Länsstyrelsen ställde sig positiv, några arbeten har ännu inte utförts. Kororgeln tillkom 1983.

Kyrkogården

Kyrkogården upptar främst området söder och öster om kyrkan. I norr avgränsas området av en huggen stenmur med regelbundet placerade stenblock där ytan mot kyrkan är avfasad. En häck utgör fond i öster medan häcken i väster är bortgrävd och ska ersättas med ny. I samband med kyrkogårdens utvidgning 1972 tillkom en hög jordvall i söder. I anslutning till denna vall, i det sydvästra hörnet, ligger minneslunden från 1986.

Strax söder om kyrkan ligger en större förvaltningsbyggnad i ett plan med fasad av mexisten. Förutom vaktmästarutrymmen inrättades även ett bårhus med kapell i ena längan, byggnaden tillkom 1972/73. Kyrkogården är uppdelad i symmetriska kvarter som binds samman med såväl asfalterade som grusade gångar. Området som tillkom i början av 1970-talet ligger något lägre där nivåskillnaden markeras med en naturlig förhöjning, trappsteg är regelbundet utplacerade. Stora lövträd är frekvent förekommande, i den sydöstra delen finns även en vattenfylld bassäng som omges av häckar.

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Älmhults kyrka är en för stiftet mycket ovanlig kyrkobyggnad. Avsaknaden av en egen kyrka i samhället resulterade i ett intensivt arbete under 1900-talets första decennier för att möjliggöra tillkomsten av en ny församlingskyrka. Uppdraget gick till en av den tidens mest kända kyrkoskapare, arkitekten Knut Nordenskjöld. Invigningen förrättades 1930 och därmed hade orten givits en kyrka som utstrålade monumentalitet och skönhet. Exteriören följde 1920-talets klassicistiska stildrag där 1930-talets avskalade arkitektur ännu inte influerat utformningen. Arkitekten har i hög grad anammat traditionella värden där interiören med sina kryssvalv som vilar på kraftiga pelare för tanken till senmedeltidens rika landsortskyrkor. Dock försågs aldrig kyrkan med något kalkmåleri där 1920-talets ljusa och rena ytor istället fick präglade kyrkorummet.

Altarets triptyk, dopfunten, triumfkrucifix, predikstolen och orgelhusen är hantverksmässigt oerhört väl utförda och de tillför kyrkorummet en genomtänkt konstnärlig dimension med

höga kulturhistoriska värden. De två målade fönstren vid koret samt väggmålning med S:t Görän och draken förstärker den medeltida känslöströmningen.

Kyrkan som helhet är närmast orörd till sin karaktär dock har vissa förvanskningar skett som främst kan härledas till 1979 års renovering. De interiöra åtgärderna berörde främst omdisponering av antalet sittplatser och byte av mittskeppets bänkar samt inbyggnad av utrymmet under läktaren. Läktarens och sidoskeppens fasta bänkar försvann och ersattes med stolar vilket innebar att antalet sittplatser sammanlagt minskades med närmare 1/3. De nytillverkade bänkgavlarna bibehöll originalens utseende. Sakristian är den byggnadssektion som genomgått störst förändring. En förlängning av byggnadskroppen, inrättande av textilförvaring i den f.d. bårhusdelen och en anpassning av interiören för att skapa en modern arbetsmiljö utfördes 1979. I det norra vapenhuset inrättades i början av 2000-talet ett anhörigrum och vid renoveringen 1979 tillkom nya panel- och glasdörrar samt klädställ.

Då Älmhults kyrka utgör ett mycket ovanligt arkitektoniskt inslag bland stiftets kyrkor samtidigt som dess speciella stilutförande fått bibehålla sin karaktär måste stor varsamhet prägla framtida restaureringar. Dess autenticitet och unicitet måste framhävas och vara vägledande vid tilltänkta åtgärdsförslag. De förändringar som skett i de båda vapenhusen är av reversibel karaktär medan sakristians omdaning och kyrkbänkarnas omgestaltning och omstrukturering får anses som bestående.

Händelseregister

- 1900 - En kyrkobyggnadsförening bildas på initiativ av dr F.S. Örn. Älmhult var vid denna tid ett annex till Stenbrohult .
- 1927 - Ritningarna av Knut Nordenskjöld godkänds.
- 1929 - Biskop Reuterskiöld lägger kyrkans grundsten.
- 1930 - Kyrkan invigs
- 1941 - Älmhult blir eget pastorat
- 1945 - Tidigt upptäcktes allvarliga problem med tornets koppartak. Ny taktäckning utfördes först detta år vilket även inkluderade vissa trälagningsarbeten.
- 1952 - Nya kormattor komponerade av Irma Kronlund.
- 1953 - Renovering av orgel. Tre nya stämmor tillkommer. Arbetet utförs av Mårtensson orgelfabrik i Lund.
- 1955 - Nytt antependium och predikstolskläde
- 1967 - Fasaderna blåstras och avfärgas. Vissa putslagningar utförs.
 - Fönstren målas.
 - De förgyllda detaljerna på tornet åtgärdas där ny förgyllning tillförs.
- 1972/73 - Kyrkogården utvidgas åt söder.
 - Ny ekonomibyggnad byggs med tillhörande bårhus/kapell strax söder om kyrkan.
 - Den höga jordvallen vid kyrkogårdens södra sida anläggs.
- 1975 - Nytt orgelverk färdigställt
- 1979/80 - Mittskeppets bänkar ersätts med nya, gavlarnas utseende följer originalens.
 - Sidoskeppens fasta väggbänkar ersätts med stolar. En träpanel uppsätts på väggen.
 - Läktarens bänkar ersätts med stolar och golvet höjs.
 - Nytt trägolv i mittskeppets bänkkvarter
 - Utrymmet under läktaren byggs in. Här iordningsställs handikapptolett och förråd.

- Glasdörrar installeras i norra vapenhuset, sakristians nedre ingång samt vid de två ingångarna till läktaren.
 - Interiören rengörs och målas där putsade ytor erhåller ny avfärgning.
 - Ny kormatta.
 - Takteglet byts där en annan dimension valdes vilket medförde arbeten på koppartäckningen.
 - En gjuten rullstolsramp med kalkstenstäckning byggs. Ett specialutformat smideshandtag anbringas på ytterdörren.
 - Altarrundeln ges nya balusterdockor och nytt tyg på knäfall och armstöd.
 - Sakristian förlängs söderut och anpassas för att underlätta prästens arbetsmiljö. Undervåningen som tidigare fungerat som bårhus tillförs en rad förvaringsskåp för skilda textilier. En trätrappa mellan våningsplanen tillkommer i den utbyggda delen.
 - Nytt elsystem där bl.a. lednings- och trådmaterial byts. Bänkvärme tillkommer.
 - Läktarbröstningens färg avbränns till stor del där ny färgsättning hämtas från bänkarna men där ursprungliga röda och guldbelagda fält bibehålls.
 - Nya paneldörrar i norra vapenhuset.
 - Stentavla (series pastorum) uppsätts på väggen vid långhusets nordvästra hörn.
 - Ny klockstapel vid församlingshemmet.
- 1980 - Konservering av väggmålningen S:t Göran och draken.
- 1983 - Ny kororgel av Robert Gustavsson, Härnösand. Intonerad av Mads Kjersgard.
- 1984 - En monter innehållandes en Karl XII bibel placeras i långhusets nordvästra hörn.
- 1986 - Minneslunden invigs
- 1989 - Länsstyrelsen ger tillstånd att asfaltera vissa grusgångar på kyrkogården.
- 1990 - Konservering av mässhake.
- 1995/96 - Fönsterrenovering med trälagningar, ommålning och kittning.
- Fönstrens blyinfattningar stadgas.
 - Vattenavledningen ses över, åtgärdas och kompletteras med nya hängrännor.
 - Samtliga utvändiga putsytor renoveras. Putspartier med akrylatfärg avlägsnas.
 - Fasaderna avfärgas.
 - Taktäckningen justeras och skadade tegelpannor byts
 - Ytterdörrarnas koppartäckning lagas, justeras och fästs in.
- 1997 - Länsstyrelsen ger tillstånd till uppsättande av fasadbelysning.
- 1998 - Konservering av antependium från 1955
- 2001 - Länsstyrelsen ger tillstånd till inrättande av ett anhörigrum i norra vapenhuset samt uppsättande av skjutvägg i östra vapenhuset. Åtgärderna bör betraktas som reversibla.
- 2004 - Länsstyrelsen ger tillstånd till inrättande av nytt orgelverk. Detta arbete är ännu inte påbörjat (050707)